

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÖĞRETİM YÖNTEMLERİNİN GELİŞİMİ

The development of Education Methods in Ottoman Empire

İbrahim Caner TÜRK

Yrd. Doç.Dr. Erzincan Üniversitesi Kemaliye H.Ali Akın MYO
icanerturk@erzincan.edu.tr

Özet

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde öğretim yöntemlerinin tarihi gelişimi analiz edilmeye çalışıldı. Klasik Osmanlı eğitim-öğretim kurumlarının odağındaki medreselerde düz anlatım, soru-cevap, not tutturma... gibi metotlar bulunmaktaydı. Devletin gerileme sürecine girmesiyle birlikte medreselerde eğitim-öğretim yöntemleri müşahede, tetkik-tenkide yer vermeyen bir konuma gelmişti. Modernleşme çabalarıyla medresenin yanında açılan askeri okullar ve mekteplerde ise yeni öğretim metotları uygulanmaya çalışıldı. Selim Sabit Efendi, Ayşe Sıdika Hanım gibi eğitimciler bu noktada öncü idi. Usul-i Cedit(Yeni Usul) adı verilen yeni öğretim yöntemleri ve araç- gereç kullanımı tepkilerle karşılaşmasına rağmen hızla yayıldı. Türk eğitim tarihinde dönüm noktası olan II. Meşrutiyet döneminde öğretim metotları da büyük gelişmeler gösterdi. Eski yöntemler yerine, ibdai (buldurucu), yaratıcı, tekşifi (keşfettirici) isimleri verilen yeni yöntemler ortaya atıldı. Derslerin özel öğretim yöntemleri üzerinde duruldu. Uygulanmasından çok fazla fayda temin edilen gezi-gözlem metodu gelişti. Öğretim materyalleri çeşitlendi ve yayıldı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, öğretim yöntemleri

Abstract

In this study, the historical progress of education methods in Ottoman Empire was tried to be analyzed. In Medreses which is the centre of the classical Ottoman Training and Instruction institutions, there were methods such as Simple Expression dictation. Following the period during which the State entered the regression, in the medreses, the education methods began not to let the observation, investigation, criticizing be discussed. Along with the moderanization; However, in the Military Schools next to medreses, new methods were tried to be put into practice. The educationalists such as Selim Sabit Efendi and Ayşe Sıdika Hanım were pioneers at that point. Despite reactions, New Education methods called New System and the usage of lessons materials spread quickly. During the Constitutional Monarchy (Meşrutiyet II) which is the turning point of Turkish Education history, Education Methods made great strides. Instead of olds methods, New Methods that enabled the students make out, create and discover were put into practice. Special-Teaching methods of the lessons were concentrated on. The travelling-observation method from which a lot of benefit was taken with its putting into practice was developed. The education materials were varied and spread.

Keyword: Ottoman Empire, Education

A. Giriş

Osmanlı Devleti'nde temel eğitim kurumları medreselerdi. Devletin gerilemesi medreseleri de etkiledi ve bundan öğretim yöntemleri de etkilendi. Müşahede, tetkik-tenkide yer verilmeyen bir konuma gelindi. XIX. Yüzyılda diğer alanlarda olduğu gibi, eğitim alanında da pek çok yenilik yapıldı. Medreselerin yanında mektepler açıldı ve öğretim yöntemleri de yenilendi. XX. Yüzyıl başlarında ise genel öğretim metotları yanında özel öğretim yöntemleri gelişti.

B. Klasik Dönem Eğitim- Öğretim Kurumları ve Öğretim Yöntemleri

Modernleşme çabalarıyla açılan askeri okullar ve mekteplerden önce Osmanlı Devleti eğitim kurumlarının başlıcalarını sıbyan mektepleri(Mahalle Mektepleri), medreseler, Enderun Saray Okulu, Şehzadegan Mektepleri gibi kurumlar oluşturmaktadır. Medreseler eğitimin odağındaydı.

1. Medreseler ve Öğretim Yöntemleri

Asırlar boyunca İslam dünyasında talim- terbiye, öğrenimle ilgili prensipleri Talimü'l Müteallim isimli pedagojik eser belirlemiştir. Bu esere göre tahsilde müzakere, münazara ve mutaraha (Birbirine söz söyleme) gibi metotlar bulunmaktaydı.¹

Medreselerde kullanılan öğretim metodu da dedüktif karakterde idi. Bu metodun esasını meseleleri nasrlara ve otoritelere dayandırmak teşkil etmektedir. Bu metot, ilk zamanlarda ezberi esas almıştır. İlk önce Kuran'ı ezberlemek ve mümkün olduğu kadar çok sayıda hadis öğrenmek gerekiyordu.²

1594 tarihli bir darülhadis vakfiyesinde öğretim usulleri konusuna temas edilmektedir. Buna göre müderrisin dersini anlatmadan önce o konuda iyi bir araştırma yapması ve etraflıca düşünmesinin yanı sıra ayrıca, talebelere her birinin dönüşümlü olarak müderrisin huzurunda dersi takrir ederek konunun soru- cevap ve tartışma usulleriyle tedris edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.³

Eski devirlerden beri devam eden geleneğe göre öğretim, müderrisin seçtiği bir kitaptan metin okunarak, takrir usulüyle yapılırdı. Buna "Açık kitaptan tedris usulü" de denirdi. Müderrisin etrafında halka şeklinde toplanan talebe, okunan metni büyük bir dikkatle takip eder ve genellikle manasını düşünmeden, ezberlemeye çalışırdı.⁴

Bir müddet sonra imla metodu gelişmeye başlamıştır. Buna göre talebeler ders esnasında hocanın karşısında halkalar halinde oturarak dersi takip etmekte ve gerektiği yerlerde not tutmaktadır.⁵ Bu not tutma yöntemi Kuran-ı Kerim hariç hemen bütün derslerde uygulanmaktadır. Zamanla imla

metodunun yanında şerh ve izah metodu da gelişmeye başlamıştır. Medreselerde okutulan kitapların nüshalarının çoğalması ve bunların öğrencilerin eline geçmesinden sonra yavaş yavaş imla metodu terk edilmeye başlanmıştır. Bundan sonra metni bir öğrenci yüksek sesle okuyor, hoca da gerekli izahlarda bulunuyordu ve metin üzerinde düzenlemeler yapıyordu. Ayrıca hoca, kendisinin yapmış olduğu izahları talebelere yazdırıyordu. Müderrisler, kimi zaman okuttukları derslerden herhangi bir bahis üzerine talebelerine münazaralar yaptırırlar ve neticede iki taraf arasında hakem olup mütalaalarını söylerlerdi.⁶

Talebeler medresede öğrendiklerini medrese yakınındaki mescit ve camilerde halka anlatmakta veya tatil zamanlarında ülkenin dört bir yanına dağılarak halka bildiklerini anlatmak suretiyle bir nevi staj da yapmış olmaktadır.⁷

Medreselerde soru-cevap metodu da kullanılmaktaydı. Hoca öğrencilere soru sorup cevabını beklediği gibi, öğrenciler de belirli bir nizamla göre hocaya soru sorabilirdi. Yani derslerde takrir ve karşılıklı konuşmaya yer verildi. Belirli günlerde halka açık toplantılar da düzenlenirdi. Muhtasardan- mufassala (Kısaltılmıştan- ayrıntılıya) tedrici (Dereceli) öğretim vardı.

1730'larda İstanbul'da elçi olan Fransız Marguis de Villeneuve'un hükümetinin isteği üzerine Osmanlı Devleti'nden o sırada Türkiye'deki öğretim yöntemi ile okutulan bilimlere ilişkin bir rapor istediği de görülmektedir.

Kendisine Osmanlı hükümeti tarafından sunulan Kevakib-i Seb'a adlı risalede de o sırada Türkiye'deki öğretim yöntemi ile okutulan bilimlere ilişkin bilgiler verilmiştir. Bu risalede öğretim yöntemleri şöyle sıralanmaktadır: Faydalı bilimler(Akaid, Fıkıh, Arap Dili ve Edebiyatı, Matematik, Astronomi, Anatomi ve Tıp) üç aşamalı okutulur:

- a. Muhtasar(Yüzeysel ve özet): Konular davasız ve ispatsız verilir. Bunun adı istiksardır.
- b. İktisat Yöntemi: Konular daha ayrıntılı yenilenir.
- c. İstiksa Aşaması: Her konu ve mesele enine boyuna ve kanıtları ile okutulur.⁸

İlerleyen dönemde devletin işleyişinde ve kurumlarında meydana gelen durgunluk ve gerileme eğitim kurumlarını da etkilemiştir. Medresedeki öğretim metodu da daha sonraları müşahede, tecrübe, tetkik ve tenkide yer vermeyen, sadece ayetlerin, hadislerin veya diğer metinlerin Aristo mantığına göre şerh ve tefsirine inhisar eden bir metot halini almıştır. Manadan ziyade lafza kıymet veren, yazı öğretimine önem vermeyen skolastik bir nitelik halini kazanmıştır.⁹

C. Askeri Okullar ve Öğretim Yöntemleri

Eğitimde batılılaşma çabalarıyla açılan mühendishanelerde öğretim, Fransız etkisiyle öğrencilerin derslerine hazırlanmaları, hocanın içlerinden birisini kaldırarak takrir ettirmesi, çizimlerin, örneklerinden kağıtlara işlenmesi biçiminde, medrese geleneklerinden büsbütün farklı, Fransa'daki sisteme oldukça yakındı.¹⁰

D. XIX. Asırda Osmanlı Eğitim Sisteminde Meydana Gelen Değişme-Gelişmeler ve Öğretim Yöntemleri

Modern anlamda eğitim-öğretim kuruluşlarının teşkilinde II.Mahmut'un kendisinden öncekilerden daha cesur ve şümulü faaliyette bulunduğu görülmektedir. O, devletin eski gücüne batının teknik, ilim ve düşüncesinin elde edilmesiyle ulaşılabilineceği kanaatindeydi. Dolayısıyla devlet, medrese-mektep çekişmesinde tercihini mektepten yana yaptı. Bunu gören medrese ise kabuğuna çekildi.¹¹

Tanzimat Fermanı'nda her sahada reformlar yapılması istendiği halde eğitimden söz edilmemiştir. Ancak dönem Türkiye'de "Maarif" adı altında eğitimin çağdaş çizgide yol almasını sağlamıştır. Tanzimatla gelen canlılık ve cesaret; eski devirlerin "Hayat yok, ahiret var" yaklaşımını kırabilmiş, hayatı öne çıkarmasa bile ahiretle eşitleyebilmiştir.¹²

Tanzimat döneminde yapılan çalışmalarda eğitim-öğretim alanında ortaya çıkan veya eskiden beri devam eden problemlerin çözümü için birtakım çabaların sarf edildiği, bu çalışmalar içinde yeri geldikçe öğretimde uygulanan metotlara da yer verildiği bilinmektedir.¹³

Gerek henüz Tanzimatın başında 1839 yılında, Meclis-i Umur-i Nafia tarafından mekteplerin ıslahı ve kuruluş esasları konusunda kaleme alınan layihada(Takvim-i Vekayi, No.176, 21 Zilkade1254/ 5 Şubat 1839) gerekse 1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi mazbatasında(Takvim-i Vekayi, No. 1130, 17 Cemaziyelevvel 1286 / 25 Ağustos 1869) mekteplerdeki öğretimde talebeyi öğrenmeye sevk edecek, davranışlarını istenen noktaya ulaştıracak ve verimi artıracak terbiye usullerinin uygulanmadığından şikayet edilerek zamanın boşa harcandığı ifade edilmektedir.¹⁴

Tespit edilen bu aksaklığın giderilmesi için zaman zaman çalışmaların yapıldığı veya yapılan düzenlemelerde metot konusuna özel bir önem verildiği görülmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırladığı 1 Mayıs 1851 tarihli Darülmuallimin nizamnamesinde de Usul-i İfade ve Talim adında bir ders yer almıştır. Bu ders verme ve öğretim yöntemi anlamına gelen bir derstir ve nizamnamede programın ilk dersi olarak geçmektedir. Hicri 1291(1874-1875) tarihinde yayınlanan bir resmi ilanda da, o tarihte, Darülmuallimin-i

Sıbyanda Usul-i Tedris dersinin bulunduğu fakat rüştiye ve idadi kısmında yer almadığı görülüyor. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde de Darulmuallimin'e(Erkek Öğretmen Okulu) değil Darulmuallimat'a(Kız Öğretmen Okulu) Usul-i Talim dersi konulmuştu. Dersi Aristokli Efendi okutuyordu.¹⁵

Eğitimi bilim olarak gören ilk kapsamlı yayın ise, Takvim-i Vekayide 1287(Mayıs 1870) iki sayı devam eden uzun bir makaledir. "Ulum ve Funun" başlığı altında, "İlm-i Terbiye-yi Etfal" adıyla yayınlanmış ve büyük ihtimalle Selim Sabit Efendi veya Aristokli Efendi tarafından öğretmenlere bu alanda bilgiler kazandırmak, onlara bazı yeni yöntemleri uygulamaya teşvik etmek için yayınlandığı anlaşılıyor.¹⁶

Öğretmenlere yönelikte; öğretmenin derslerini basitten karmaşığa ilkesiyle dersin zorluğunu ve miktarını yavaş yavaş artırması, belirsiz hiçbir şey okutmaması istenmektedir. Yararı olmayan konularda çocuklara fıkra v.s anlatmamalı, şakalaşmamalıdır.

Yazının ikinci kısmında "Usul-i Tedrisiye" başlığını taşıyan bölümde de sıbyan mekteplerindeki dört çeşit öğretim yöntemi açıklanmaktadır. Bunlar:

- a. Usul-i İnfiradiye(Bireysel Öğretim Metodu): Öğretmenin her bir öğrenciye sınıflara ayırmaksızın tek tek ders vermesi demektir. İki-üç çocuğa bu yöntem yararlı biçimde uygulanabilirse de, kalabalık sınıflarda uygulanması mümkün değildir.
- b. Usul-i Mütekabile(Karşılıklı Öğretim Metodu): Öğrencilerin birkaç sınıfa ayrılarak, öğretmen denetiminde, üst sınıf öğrencilerinin alt sınıflarda ders okutması demektir.
- c. Usul-i Müttehida(Birleşik- Birleşmiş Öğretim Metodu): Öğrencilerin birkaç sınıfa ayrılması ve her sınıfa ayrı ayrı öğretmenlerin ders okutması demektir.
- d. Usul-i Muhtelite(Karışık- Karma Yöntem): Son iki usulün karıştırıldığı karma yöntemdir ve en iyisi budur.¹⁷

İlerleyen safahatta gösterileceği üzere Selim Sabit Efendi, Rehnuma-yı Muallimin adlı eserinde benzer görüşler ileri sürmektedir.

Tanzimat döneminde uygulanan fakat bir kısmı değiştirilmeye çalışılan başlıca genel öğretim yöntemleri de şunlardır:

- a. Kitabi ve Takriri Yöntem: Tanzimat döneminin geçmişten devraldığı sıbyan mektepleri ile o dönemde açılan rüştiye, idadi gibi okulların öğretmenleri genellikle medrese çıkışlı ya da medresenin etkisindeki kişilerdi. Bir dereceye kadar askeri okullar bu etkiden uzaktılar. Bu nedenle medresenin kitabi ve takriri öğretim yöntemleri Tanzimat döneminde de sürüp

gitmiştir. Bu, bilgi olarak yalnızca kitapta yazılanların öğretilmesi, öğretmenin kitabı anlatarak, öğreterek ders yapması demektir.

- b. Ezbere Dayanan Yöntem: Tanzimat Dönemi'nde yine geleneksel olan öğrenmek ve ezberlemenin eş anlamlı kullanılması da devam etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa ve Selim Sabit Efendi gibi yeni ve etkin öğretim yöntemleri üzerinde duran eğitimcilerin bile bunu tavsiye ettiği görülür.¹⁸

Eğitime ilginin artmasıyla birlikte gazetelerde bu konuyla ilgili yazıların da çıkmaya

başladığı görülmektedir. Örneğin Tercüman-ı Ahval de o zamanki tedaris usullerini tenkit eden muhtemelen Ziya Paşa tarafından yazılmış bir makale hükümet tarafından ilk defa gazete kapatılmasına da neden olmuştur.¹⁹

Ali Suavi de gazetesinde öğretim metotlarının önemi, yüzeysel bilgilerin ezberletilmesiyle kalkınmanın olmayacağı gibi konulara değiniyordu.²⁰

1. Dönemin Eğitimcileri ve Öğretim Yöntemleri

Tanzimat döneminde modern manada bilimsel düşüncenin Osmanlı Devleti'ne

girmesiyle birlikte "Eğitim Bilimi"nin de önem kazandığı ve bu alanda gelişmelerin olduğu görülür. Gelişmelerin bir sonucu da Selim Sabit Efendi, Ayşe Sıdika Hanım gibi eğitimcilerin yetişmesi idi.

Selim Sabit Efendi- Rehnuma-yı Muallimin ve Öğretim Yöntemleri

Tanzimat devri eğitimcilerinden olan Selim Sabit Efendi, medreseyi bitirdikten sonra modern tarzda açılan Darümuallimin(Erkek Öğretmen Okulu) i de bitirmişti. Paris'te ki Mektebi Osmani'nin Türkçe öğretmenliğinden sonra Galatasaray Lisesi ikinci müdürlüğü, Maarif Meclisi üyeliği ve başkanlığı, Encümen-i Teftiş ve Muayene reisliği görevlerinde bulunmuştu. Bu arada Darümualliminde Psikoloji ve Metodoloji okuttu. Eğitimin modernleşmesi ve Pedagoji'nin yayılmasına çalışmış ilk eğitimcilerimizden biridir. Batıda kaldığı sürede buradaki eğitimden etkilendiği ve bizzat yaptığı öğretim ile de Batı'nın bilimsel metotlarına aşina olduğu bir gerçektir.²¹

Selim Sabit Efendi'nin yazmış olduğu "Rehnuma-yı Muallimin" Türkiye'de yazılan ilk öğretim metodu kitabıdır. Usul-i Cedit hareketi açısından son derece önemlidir. Bunda sınıf-şube teşkili, derslerin tertibi, ders cetvelleri, alfabe öğretimi, yazı talimi, okul yönetimi gibi hususların yanı sıra eğitim-öğretim metotları, tedaris usulleri gibi önemli konuları pedagojik formasyon açısından ele almaya çalışmıştır.²²

Rehnuma'ya Göre Öğretim Metotları

“Usul-i Talimiye: Usul-i Talimiye şakirdanın hüsnü idaresiyle matlub olan fenleri müddet-i kalile zarfında talim ve tefhimin tariklerini beyan eden bir fendir ki usul-i mezkure(İnfiradiye, İctimaiyye, Mütekabile) isimleriyle başlıca üç kısma münkasım olup her birinin kavaid-i mevzuası ber-veche ati beyan olunur.”

“Usul-i İnfiradiye: Usul-i İnfiradiye muallim şakirdanı münferiden yani birer birer huzuruna celb ederek ayrı ayrı ders vermektten ibarettir.²³Usul-i mezkure vakıalar birkaç nefer şakirdin talimi hususunda gerçi müfit ve muteber ise de şakirdanın kesreti halinde icrası mümkün olamayacağı cihetle mekteplere idhal ve isti'malinden sarfı nazar olunmuştur. Zira muallim bir şakirde la-akıl onbeş dakikadan aşağı ders veremeyeceği aşikar olmağla elli altmış şakirdi havi bulunan bir mektepte bu vecihle talim nasıl mümkün olabilir ve hem de muallim bir şakirde ders verirken diğerleri kendi hallerine bırakılıp bizzarur nezaret olunamayacağından mektepçe mültezim olan inzibat ve intizam maddeleri dahi suret-i mezkurede hasıl olamaz.”

“Usul-i İctimaiyye: Usul-i İctimaiyye sene-i tahsiliye adedince şakirdan sınıflara tefrik olunup muallim bunları müctemian yani sınıf sınıf huzuruna celp ederek birlikte ders vermektten ibarettir. Bu usulde dahi şakirdanın sin ve isti'dadlarına bakılmayıp sınıflar senelere göre tertip olunarak dersler müctemian²⁴verileceğinden okunan derslerden şakirdan mütesaviya istifade edemez.(Birbirine eşit şekilde) Zira isti'dad ve zeka bittabi muhtelif olduğu cihetle bu vecihle okunan derslerden şakirdanın bir takımı istifade edip bir takımı dahi hiçbir şey anlamayarak sene-i tedrisiye hitamına kadar bila faide tazyi'i evkat etmiş olacağından usul-u mezkure dahi mekteplerce makbul ve muteber değildir.”

“Usul-i Mütekabile: Usul-i Mütekabile sene-i tahsiliye adedince sınıflar tertip olunduktan sonra her sınıf şakirdanına fevkinde bulunan sınıftan bir-iki nefer müzakereci tayin olunarak dersler işbu müzakereciler vasıtasıyla talim olunup muallim yalnız mektebin inzibat ve intizamına nezaretle beraber müzakerecilere ders vermektten ibarettir. Usul-i mezkurede emr-i tedris bütün bütün müzakerecilere bırakıldığı cihetle muallim bizzat şakirdanın ahval-i tahsiliyesine vakıf olamayacağından bu dahi mekteplerce makbul ve muteber değildir. Ve hem de müzakerecilerin ekseri fenlerde malumat-ı kafiyeleri olmadığı cihetle talim ve tedrisleri bit-tabı nakıs²⁵olacağından bu suretle verilen derslerde mektepçe arzu olunan terakki hasıl olamaz.”

“İmdi usul-i müsellese-i mezkurenin her birinde bir güne mahzur

bulunduğu cihetle bunlardan hiçbirisinin mekatib-i sıbyaniyede isti'mal ve icrası münasip olamayacağından şu üç usulün kabil icra olan bazı cihetleri alınarak "Usul-i Cedide" namıyla emr-i talimiyede yeniden bir çığır açılmıştır ki usul-i mezkure defaatle meki'i tecrübeye konulmuş ve ezher cihet husul-i maksada kafi görülmüş olmağla kavaid-i mevzuasının beyanına bir veche ati şuru' olunur."

Selim Sabit Efendi, sayılan üç yöntemin iyi taraflarını alarak yeni bir öğretim yöntemi sentezini yaptığını ve buna da "Usul-i Cedit" adını verdiğini ifade etmekteydi. Buna göre:

"Usul-i Cedide: Sene-i tahsiliye adedince şakirdan sınıflara tefrik olunup sınıflar dahi bir takım şubelere ayrılarak her sınıfa bir nefer sınıf başı ve her şubeye dahi fevkindeki veyahut evvel şubede mümtaz olan şakirdlerden bir nefer müzakereci tayin kılınır ki mektebin intizam ve inzibatı işbu sınıf başılar vasıtasıyla tesviye ve dersler dahi müzakereciler ile şakirdana tehiye ettirildikten sonra muallim bunları şube şube huzuruna celp ederek bizzat kendisi talim ve tedris eder."²⁶

Bu usullerin yanı sıra Rehnümada birebir derslerin öğretim yöntemlerine de yer verilmektedir. Bunların başlıcaları şunlardır: Huruf-u Hecenin Suret-i Talimi, Harekelerin Suret-i Talimi, Tehecci(Heceleme) ve Kuran'ın Suret-i Talimi, Yazının Suret-i Talimi, Hesabın Suret-i Talimi, Coğrafyanın Suret-i Talimi, Tarihin Suret-i Talimi, Lisanın Suret-i Talimi.²⁷

Ethem İbrahim Paşa ve Öğretim Yöntemleri

Dönemin bir diğer pedagojik eseri Mısırlı Ethem İbrahim Paşa'nın 1868'de basılan "Terbiye ve Talim-i Adab ve Nesayhu'l Etfal(Talim ve Terbiye Adabı ve Çocuklara Öğütler) adlı kitabıdır. Otuz dersten oluşan kitapta öğretim noktasında on üçüncü derste; "Ey oğul, uslu desinler diye pek sakin olma, biraz oku, biraz yaz. Dersini bitirdikten sonra gez. Zihnini pek sıkma, okuyup-yazmaktan çabuk bıkmı. Yavaş yavaş ilerle. Okuduklarını hem yaz hem ezberle. Yazılan şey zihinde kalır." Denmekteydi.²⁸

Ayşe Sıdika Hanım ve Öğretim Yöntemleri

Dönem pedagoglarından ve Darülameliyat, Sanayi Nefise öğretmenlerinden Ayşe Sıdika Hanım da 1313'de (1896-1897) yayımladığı "Usul-i Talim ve Terbiye" adlı pedagojik eserinde öğretim yöntemlerine değinmektedir. Eski yöntemlerin yanında yeni bir takım yöntemler de dikkat çekmektedir. Örneğin Coğrafya ve Tarih gibi derslerin çocukluk çağında ezberle öğrenilebileceğini ifade etmekle birlikte²⁹ o dönem için yeni sayılabilecek bir öğretim yöntemini de dile getirmektedir: "Müşahede ve Tecrübe Usulü." Bu usul şöyledir: "Çocukları kitaplarla yormaktan ziyade bizzat hadisatı ve eşyayı müşahede ve mütalaa edip o surette müstakilen bir

şey öğrenebilmek yolunu öğretmektir. Bu usul ezberciliğin tamamen zıddıdır.”³⁰

“Müşahede yolu terbiyede ne kadar ileri vardiylırsa çocuklarda kuvve-i mümeyyizenin tekamülüne o kadar hizmet edilmiş olur. Çünkü kuvve-i mümeyyize ancak müşahede ile ve inceden inceye, müşahede ise ancak kuvve-i mümeyyizenin ve dikkatin artmasıyla mümkün olabilir. Hem bu suretle zihni terbiye gören kimseler bizzat keşfiyatı mühimmeye muvafık olabilecek bir nüfuz –u nazar sahibi olabilirler.³¹ Talebeye daha pek küçük iken müşahede edebilmeyi ve müşahadatı tecrübelerle ıslah ve ta’dil eylemeği öğretmek pek lazım ve pek nafidir. Bu nasıl olur? Bir çocuğa evvel emirde ders takrir ettikten sonra bizzat o dersin mevzuunu aynelyakin bir ilm hasil edecek surette göstermek ve tafsilat-ı lazime vererek bildirmek ve yine o mevzuattan nazariyatı istihrac etmektir. Mesela hayvanat yahut nebatat yahut Hikmet-i Tabiiye gibi müşahede ve tecrübe ile tahsili lazım gelen fenlerden bahs olunuyorsa evvelce ders takrir etmek ve sonra da bizzat hayvanat ve nebatat-ı mezkureyi görmek ve tetkik etmek veyahut zikir olunan hikmet hadisesini tekrar bit-tecrübe müşahede etmekten ibarettir.”³²

“Mektepte, dershanede okutulan ders bahçelerde öğrenilmelidir. Bu tarz ile ders okutmakta pek çok muhsinat olduğu tecarüb-ü adide ve mükerrere ile sabit olmuştur. Evvela çocuk sıkılmaz zira bu suretle okunan ders en güzel bir eğlencedir. Yalnız mevzuu mutalaa çocuğun zihnini oylar ve eğlendirir. Saniyen çocuklarda bu tarz tedris dikkati nazar uyandırır. Zihne keşayış verir. Salisen hakikaten çocuk okuduğunu göre göre öğrenir ve bir daha unutamayacak surette zihninde tutar.”

“Bu tarz talimin derece-i ehemmiyetini anlayan Avrupa ulemasının bu babda gösterdikleri himmeti tarif etmek pek uzun olur. Yalnız şu kadcık arzedeğim ki hayvanat ve nebatat bahçeleri ve tarih-i tabii müzehaneleri için milyonlar sarf olunur. Hamdolsun memleketimizde de terakkiperver ve maarifkester padişahımız efendimizin (II. Abdülhamit) ulu himmetleriyle büyük mekteplerde bu gibi tesisat-ı ilmiye günden güne artmaktadır.”³³

2. Usul-i Cedit Hareketi

Eğitim tarihimizde Usul-i Cedit (Yeni usul), ders araç- gereçleri konusunda yenileşme, özellikle öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemleri uygulaması demektir.

1847’de İstanbul’da beş adet örnek olarak açılan rüştiyede, Mekatib-i Umumiye Müdürü Ahmet Kemal Efendi(Sonra Paşa) altı ay kadar kendi yöntemine göre öğretim yaptırmıştır. O dönemde usul-i cedit kavramı belgelerde şöyle açıklanmaktadır: “ Usul-i tahsiliyenin tarik-i sehl ve asanisi yani etfalin tül müddet mekteplerde kalmayıp sür’at-i tahsil-i ilm-ü kemal eylemelerine bir usul-i hasene ittihaz olunması”(Öğrenim yönteminin

kolaylaştırılması yolu, yani çocukların okullarda uzun süre beklemeden süratle ilim ve olgunluk kazanmaları için uygun bir yöntem) Takvim-i Vekayi, 17 Şaban 1264, Defa 385.

Nitekim açılan örnek rüşdiyelerde yeni usullerin uygulanmasına başlanmıştır. 1848’de örnek rüşdiyelerden yirmi kadar çocuk Meclis-i Maarif önünde “Muayene ve imtihan” olunmuşlardır. Bu çocuklar henüz sekiz yaşındadır ve Arapçadan Emsile, Bina, Farsçadan iki adet ufak risaleden başka bir şey okumadıkları halde soruları güzel cevaplamışlar ve bu dillerde üç yılda “Kemal-i ceht ve ikdam ile”(Büyük bir çaba ve çalışma ile) meydana gelmez derecede bilgi kazandıklarını göstermişlerdir. Ayrıca hesap ve Coğrafyada bilgilerini ortaya koymuşlardır. Coğrafya ve yer küresinden Avrupa’daki deniz, körfez ve boğazlarla ülkelerin sınırları sorulmuş, öğrenciler bunları harita üzerinde göstermişlerdir. Hesaptan da bir miktar işlem yapmışlardır. 1849’da bu imtihan tekrarlanmış ve gene başarı gösterilmiştir.³⁴

Ancak Ahmet Kemal Efendi’nin rüşdiyelere yeni öğretim yöntemlerini, harita, küre gibi materyalleri sokmak için harcadığı çabalar yeterli olmamış üstelik engellerle karşılaşmıştır.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasından sonra Usul-i Cedit hareketinin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Daha sonraları bu usulün uygulanması ve geliştirilmesine geleneksel usullerin sürdürülmesini isteyen bazı mektep hocalarının karşı çıktığı ve vazgeçilmesini istediği görülmektedir. Ayrıca halk arasında yeni usulde mekteplerde Kuran Dersi’nin kaldırılacağına dair asılsız bir söylenti yayılmış, dolayısıyla de tepki toplamıştır. Böyle bir tepkinin doğmasının ardındaki gerçek sebebin programa yeni ilave edilen derslere ve uygulanmasına karar verilen yeni usule uyum sağlayamayacak mektep hocalarının mesleki yetersizlikleri olduğu söylenebilir.³⁵

3. Öğretim Materyallerinde Gelişmeler – Tepkiler

Batı tarzı öğretimi başlatan usul-i cedit(Yeni Usul) kavramı kapsamında ders araç ve gereçleri, dersler için materyal olma özelliği göstermekteydi. Materyallerin ilk kez askeri okullarda kullanıldığı görülmektedir. Sivil okullarda ise 1840 yılında rüşdiyelerde 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle de iptidai mekteplerde kullanıldığı görülmektedir.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi sonrası Maarife bağlanan ve “İptidai Mektepler”, “Usul-i Cedide Mektepleri”, bazen de halk arasında “Taş Mektep” denen ilkokullara Tarih, Coğrafya, Hesap gibi derslerin girmesinden sonra sıra, kara tahta, tebeşir, harita, yer küresi, öğretmen kürsüsü gibi araç- gereçlerin girmeye başlaması 1870’lere rastlar.³⁶

Kara tahta 1849'lardan itibaren rüştiyelere, 1870'lerden itibaren de sıbyan mekteplerine girmeye başladı.³⁷Taş tahtaların okullara girmesi ise kara tahtadan öncedir. Taş tahta "ardoise"(Fr.) denen taştan yapılmış bir defter sayfası büyüklüğünde, etrafına koruyucu bir tahta çerçeve geçirilmiş, yüzeyi düz bir levhadır ve bazen taş levha, ya da sadece tahta olarak geçer. Üzerine bir taş kalemlerle epeyce bastırılarak yazılır. İki tarafı da yazılabilir. Öğrenciler ağızlarıyla ıslattıkları bir bezle tahtayı silerler. Sıbyan mekteplerine ilk kez 1847 talimatı ile resmen girdiği anlaşılıyor. Bu talimat çocukların hem okumayı hem yazmayı öğrenmeleri için, öteden beri Mekke, Medine ve Arabistan'ın başka yerlerinde kullanılagelen taş tahtaların kullanılabilineceğini, Padişahın her mektebe bunlardan yeterli sayıda göndereceğini, ancak bunlara, saygı dışı kullanılabilir düşüncesiyle, Kuran ayetlerinin yazılmamasını belirtmiştir. Burada, taş tahtanın kabulü için Arabistan'da kullanılmakta olduğunun gerekçe olarak yazılması medreselilerin tepkisini önlemeye yönelik olsa gerektir.

Hicri 1279(1862-1863) tarihli bir talimat ile de İstanbul'da 36 sıbyan mektebinde bulunan öğrencilere "Arabistan usulüne uygun olarak harfleri yazıp bozmak için" bir defaya mahsus olmak üzere devlet hazinesinden birer taş levha, taş kalem ve birer küçük devatın verileceği belirtilmiştir.³⁸

Selim Sabit Efendi'nin de Süleymaniye'de açılan ilkokulda o zamana göre yeni sayılan sıra, hesap tahtası, harita gibi okul levazımını ilk defa kullandığı görülmektedir.³⁹Selim Sabit Efendi, usul-i cedit üzere talebesiyle hasbihal ederken "İstanbul mekteplerinde usul-i cedit üzere tedrisi ben düşündüm ve bunu ilk kez Süleymaniye'de bir taş mektepte tatbik ettim. Oraya Fransa'da olduğu gibi mükemmel sıralar, hesap tahtaları ve haritalar koydum fakat sonra hareketimi tadil etmek zorunda kaldım" demektedir.⁴⁰

Harita, Yer Küre, Atlas Kullanımı-Tepkiler

Modern eğitim anlayışı kapsamında ele alınan ders araç-gereçlerinden en önemli materyaller olan harita, yer küre, atlasların ilk kez askeri okullarda, harita ve coğrafya derslerinde kullanıldığı görülmektedir.

1795 Mühendishane-i Berri Hümayunda, harita tersimleri için Lika nam ressam istihdam edilmişti⁴¹Beylikçi Mahmud Raik Efendi'nin de İngiltere'de Coğrafya ile meşgul olduğu ve Avrupa, Asya ve Afrika haritası ile Amerika haritasını Danvil'in atlasından tevsi ettiği ve basılması hakkında Sultan III.Selim'in takdirine mazhar olduğu görülmektedir.⁴²Avrupa'ya bu gaye için öğrenciler de gönderilmekteydi. Nitekim tahsillerini bitirip Avrupa'dan dönen subayların bu konuda muallimliklere tayin olunduğu görülmektedir. Küçük Tahir Bey, Müsellesat-ı Müsteviye ve Küreviye, Silivri Ali Bey, Coğrafya, Ömer Fevzi Bey harita

hocalığına tayin olunmuşlardı.⁴³

Mekteb-i Harbiyede de(1831 sonrası) sekizinci kısımdaki dersleri bitirenler arasında kabiliyetli görülenlerden 100 talebe seçilip, harita tersimi öğretiliyor ve Topoğrafya ameliyatı yaptırılıyordu.⁴⁴Harita subayı yetiştirmek üzere bir harita şubesi açılmıştı.⁴⁵

1836'da Mekteb-i Harbiye'yi gezen Mrs. Pardove adındaki İngiliz kadın seyyah, Riyaziye salonunda, civardaki arazinin resimli planlarını boyamakla meşgul bir sürü genç gördüğünü söylüyordu. Ortada bir masa üzerinde küreler, haritalar görmüştü. Amerika'nın büyük bir haritası vardı. Ona göre burası bu memlekette gördüğü en güzel salondur.⁴⁶

Harita ve yer kürenin sivil okullarda ilk kez kullanılması ise1840 yılında rüştiyelerde, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle de iptidai mekteplerdedir. Bu yeniliği medreselerin etkisindeki yeni sivil okullarda yapmak kolay olmamıştır.

Tanzimat devrinin başlarında (Takriben 1847/1264 H) siyasi bir istirkap saikasıyla de olsa eğitim hayatımızda pek çirkin bir olay da meydana gelmiştir. Reşit Paşa tarafından yeni açtırılan Rüşti mekteplerdeki duvar haritalarına Damat Sait Paşa şiddetli hücum ederek bunların bir nevi resim olduğunu, resim ise şer' en gayri caiz bulunduğunu ileri sürerek padişahın nezdinde tesirli ve devamlı teşebbüslere geçmiştir. İktidar makamına gelir gelmez mekteplerdeki bütün haritaları imha etmiş, Reşit Paşa'nın takımının hepsini atıp, hatta nefy ve idama kalkışmıştı. İstanbul'u efkar-ı cedide eshabından tahliye etmeye çalışmış, hatta Mekatib-i Rüştiyede çocuklara ressamlık öğretiyorlarmış diye harita harita taallümünün men olunacağı havadisi işitilmekle, Mekatib-i Umumiye Muavini Vehbi Molla, Meclis-i Maarif dairesi teftiş olunursa diye korkarak ne kadar harita müsveddesi varsa hela kuburlarına atmıştı.⁴⁷

Altı kez maarif nazırlığı yapan ve maarif örgütünün gelişmesinde büyük hizmetleri olan Kemal Efendi'nin de(1808-1888) okullara harita sokmak istediği için büyük reaksiyona uğradığı ve Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldığı görülmektedir.⁴⁸

İlerleyen dönemde batı tarzı öğretimi başlatan usul-i cedit kavramı kapsamında sıbyan mekteplerine kadar yayılan haritaların şiddetli tepki çektiği de görülmektedir. Gelenekçi kesim harita kullanımını, "Öğrencilere ressamlık öğretiliyor" şeklinde yorumlamıştı. Resimdir- küfriyattır diye haritalar abdesthanelere atılmıştı.⁴⁹

Bütün tepkilere rağmen öğretim materyallerinin hızla yayılıp-geliştiği görülmektedir. Hükümetin usul-i cedide verdiği önem, mekteplerin ve yeni usulde yetişen eğitimcilerin sayısının artması gelişmeyi kaçınılmaz kılmıştır.

Öğretim için iktiza eden edevat ve eşya önceleri Avrupa'dan celp ettirilirken “Mekatib-i Umumiye için üçer yüzden ceman altı yüz kıta küre-i arz ve küre-i sema imal ettirilmiştir”, “Avrupa’da imal olunan kürelerden Rüштиye mekteplerine alınan küre ve haritaların parasının tesviyesi”⁵⁰daha sonraları devlet kendi imkanlarıyla üretime başlamıştır. Bu konudaki yayılma-gelişmenin işaretleri Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki konuyla ilgili yüzlerce belgeden anlaşılmaktadır. Mekatib-i Sibyanide tedris edilmekte olan haritaların tab’ı⁵¹Küre-i Arz ve Semanın mübayaası(Satın alınması)⁵²Vilayetlerden gelen risale talepleri⁵³Dilli- dilsiz harita talepleri⁵⁴Harita gönderilmezse eğitimin sıhhatli olmayacağı ifadeleri⁵⁵ ile ilgili belgeler bunu göstermektedir.

Bütün bu araç-gereçler Osmanlı Eğitim sisteminin gelişmesinde önemli rol oynadı, öğrencilerin imparatorluğa bakış açısını değiştirdi. Bu pedagojik araçların eğitimi güçlendirdiği muhakkaktı.⁵⁶

4. Hatıratlarda Öğretim Yöntemleri

Döneme ait hatıratlardan da nasıl öğretim yöntemleri kullanıldığı konusunda fikir sahibi olabilmekteyiz. Örneğin Mekteb-i Mülkiyede okumuş olan Ali Kemal, “Ömrüm” adlı hatıratında mektebin hocalarının tedris usullerini aktarmaktadır. Abdurrahman Şeref Bey ve Mizancı Murat Bey’in takrir yöntemini çok etkili kullandıklarını ve öğrencide tesir bıraktığını, Murat Bey’in muavini Azmi Bey’in ise müsteit olduğunu ve talakat-i beyana malik olmadığını, ezber okur gibi ders takrir eylediğini aktarmaktadır.

Ali Kemal, çok iyi bir öğretmen olarak ifade ettiği Maliye dersi hocası Mikail Portakal Efendi’nin öğrenmenin üç şekilde olduğunu ifade ettiğini de aktarmaktadır. Birincisinin okumakla, kitaptan okumakla, hocanın takririni dinlemekle olduğunu, ikinci olarak okuduğunu-dinlediğini, yazmakla-kaleme almakla olduğunu, üçüncüsünün de okumakla, anlatmakla olduğunu ifade ettiğini, onlar için en münasip olanın derslerini güzelce dinlemek, zapt eylemek, sonra mümkün mertebe malumatınızla mezcederek yazmak kaleme almaktır. Dediğini ve öyle yaptırdığını aktarmaktadır. Bir keresinde dersini anlattıktan sonra anlatılan konuyu öğrenciye kaleme aldırarak okuttuğunu, Süleyman Kanuni zamanında Devlet-i Osmaniye’nin tarz-ı idare-i maliyesine müteallik konuyu bazı mütaleatı tarihiye ile mezcederek muntazaman kaleme aldığını ve okuduğunu ve Portakal Efendi’nin çok beğendiğini aktarmaktadır.⁵⁷

E. II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi ve Öğretim Yöntemleri

II. Abdülhamit döneminde modern eğitim sisteminin bütün kademelerinde Tanzimat döneminde başlatılan reform girişimlerinin ciddi biçimde devam ettirildiği, eğitim sisteminin de daha merkezileştirilerek

siyasal kaygılarla okulların sıkı denetim altına alındığı görülmektedir. Tahsil ve talim usulü de kontrol altına alınmıştı.⁵⁸

1893'te Maarif Nezareti'nin "Taşra Köy Mekteplerine Mahsus Olmak Üzere" hazırladığı ders cetvelinde yönetmeliğin 16. Maddesi önemli bir kural içermekteydi. "Ders esnasında muallimler, özel cetveldeki dersleri ve konuları öğretip bunların dışında hiçbir kitap ve fen göstermeyecek, takrir etmeyeceklerdir. Ederlerse şiddetle sorumlu olacaklarından başka, görevlerinden uzaklaştırılacaklardır."⁵⁹

Hasan Ali Yücel de eserinde öğretim yöntemleri konusunda: " II.Abdülhamit döneminde mekteplerin tedris prensibi bakımından verdiği tahsilde tecrübi ilimlerle nazari ilimler aynı usule tabi tutulurdu. Bir Fizik dersinin bir Hendese dersinden ve her ikisinin tarihten farkı yoktu. Hadiseleri görerek, tecrübe ederek talebeye öğretmek yerine belletmek, hatta ezberletmek yolu tutulurdu. Bu devirde tedrisatın tecrübi esası göz önüne tutularak mektepleri ders levazımı ile bilgili bir şekilde teçhiz etmek de kabil olmamıştır. Münif Paşa'nın maarif nezareti zamanında ve daha sonra ders aleti alınmıştı fakat bunlar perakende idi, tam bir takım teşkil etmiyordu. Muallimlerin pek çoğu alınan aletleri dahi kullanacak melekeden mahrumdu. En çok kullanılan alet tebeşir; en işlek tecrübe masası kara tahta idi. Bazı mekteplerin en görünür yerlerine konmuş olan camekanların içerisindeki ders aletleri talebe için ne olduğu bilinmeden seyredilen bir takım oyuncaklar ve mektep içinde kağıttan yapılmış çiçekler gibi birer ziynetti" değerlendirmesinde bulunmakla dönemin uygulamalarını eleştirmektedir.⁶⁰

Döneme ait hatıratlarda da ders işleniş yöntemlerine ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Tevfik Sağlam, "Nasıl Okudum" adlı eserinde derslerin pek sevimsiz okutulduğu, kitapların ezberletilmeye çalışıldığı, elde bir haritanın dahi bulunmadığı değerlendirmelerinde bulunurken⁶¹Ahmet Rasim de ezber yaptırıldığı yine hocanın müsvedde getirdiğini bunların temize çekilerek kopyalandığını belirtmektedir.⁶²

F. II.Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler

II.Meşrutiyetin temel sloganı "Devletin yıkılışını ancak eğitim kurtarır" olmuştu. İttihat Terakki Fırkası'nın siyasi programının 42. maddesi, bizde ilk kez eğitimi hedef göstermekteydi.⁶³

Balkan Savaşlarında Bulgarların Çatalca'ya kadar gelmeleri(1912) Osmanlı halkı ve aydınlarını düşmanın başarısı ve kendi yenilgilerinin nedenlerini araştırmaya da itmiştir ve neden bulunmuştur: Bulgarlar ve öteki Balkan Ulusları da başarılarını askeri etmenlerden çok öğretmenlerine ve eğitim sistemlerinin üstünlüğüne borçlu idiler. Osmanlıların yenilgisi de öğretmenlerinden ve eğitim sistemlerinden ileri gelmişti.⁶⁴Kurtuluş ve

gelişme yeni bir eğitim sistemiyle sağlanabilirdi.

II.Meşrutiyet devrinde eğitimdeki asıl önemli değişiklik öğretim ve eğitim metotlarında görülmektedir. Tek tek ve deneme halinde kalmakla beraber, okullara bu devirde yargılama ve gözlem usulleri girmiş; vatan, millet ve sanat duyguları gelişmeye başlamış, din dersleri aklileştirilmiş, laik ahlakın temelleri atılmış, karma eğitim denemelerine girilmiş, resim ve el işi öğretimi, öğretim ve eğitimin ciddi bir parçası haline gelmiştir. Öğretmen sadece öğretmekten ve ezberletmekten ibaret olan ödevini bırakmış, bunun yerini tecrübi ve düşünmeye dayanan bir eğitim ananesi almaya başlamıştır⁶⁵ Dönemin eğitimcileri ve mütefekkirleri de bu konuya özel bir itina göstermişlerdir.

1. II.Meşrutiyet Dönemi Başlıca Mütefekkirleri – Eğitimcileri ve Öğretim Yöntemleri

II.Meşrutiyet döneminde öğretim yöntemleriyle ilgili olarak fikir üretip, faaliyette bulunan mütefekkirler ve eğitimcilerin başlıcalarını, Ziya Gökalp, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Satı Bey gibi şahsiyetler oluşturmaktadır.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Öğretim Yöntemleri

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 1315-1319 yıllarında Vefa’da okurken öğretmenlerinin onlardan yalnız bir şeyi istediklerini belirtmektedir: “söylediklerini ezberlemek!...” Coğrafya, Tarih, Edebiyat, Matematik... her ders için böyleydi.⁶⁶

Bozgunluğa müessir olmuş eski terbiyeyi ve maarifi hırpalamak için çıkardığı “Talim ve Terbiyede İnkılap” ta şöyle demektedir: “Eski terbiyenin gayesi en adi bir mahalle mektebinden tutunuz da en yüksek bir müesseseye kadar uslu ve hafızası kuvvetli adam yetiştirmekten ibarettir. Olanca faaliyetlerini talebenin kafasını doldurmakla teskin eden cahil ve görenek esiri muallimlerden mekteplerimizin kurtuluşunu beklemek hayale kalp bağlamaktır. Halbuki bugün yaşamak azminde bulunan bir milletin, bir cemiyetin çocuklarını talim ve terbiyede yalnız bir maksadı olabilir. Bu maksat, onları hayata hazırlamaktır.”

Hayata hazırlamak düsturu onun pedagojisinin temellerinden biridir. “Tekamül-ü İctimaiyede Mektepler” mevzuunda İzmir’de vermiş olduğu bir konferansta: Fikri terbiyenin müspet ve maddi olması lazımdır. Bu sebeple tabii ve hikemi ilimler üzerine kurulmuş bir fikri terbiyeye ihtiyaç çoktur. Aynı zamanda fikri terbiye ibdai(buldurucu)olmalıdır bütün dersler, terbiyeler Türk çocuklarında ibda, icat, ihtira, teharri, keşif ve tatbik melekelerini tenmiye edici olmalıdır. Maarif ferdi olmalıdır, yani ferdiyeti istihkar(aşağılama) eden, fert hukukunu fiilen inkar eden, ferdin hürriyet ve kuvveti yerine cemiyetin emir ve nehyini, cebir ve tazyiki, kuvvet ve

istibdadını yaşatan eski terbiye usulünü öldürmeli, bunun yerine ferdiyeti ve şahsiyeti nemalandırıcı yeni bir iman ve terbiye kabul edilmelidir” demektedir.⁶⁷

Baltacıoğlu bu fikirlerin yanı sıra öğretimde şu hususlara da dikkat çeker: Öğretimde çevreden yararlanmalıdır. Okulun kapısına asılacak bir bayrak, bir gazı kılıcı eğitimi somutlaştırabilir bu da eğitimi daha etkili kılar. Yine kitaplar örnek olaylarla, resimlerle yani somut şeylerle ne kadar dolu ise anlatılması, ezberlenmesi o kadar kolay bir metin haline getirilmiştir. Zeka onu zorlamadan çabucak kavrar. Aksine böyle isim ve olay fırsatından ibaret kalan bir kitap daha güç anlaşılır. Çocukta fikirleri meydana getiren öğrenme olayı ne kadar canlı olursa onun anısı da o kadar kolay yerleşir ve dönüşü de o kadar kolay olur.⁶⁸

Ziya Gökalp ve Öğretim Yöntemleri

Ziya Gökalp de 1917’lerde yazdığı “Milli Terbiye ve Maarif Meselesi” adlı eserinde Osmanlı Devleti’nde ki öğretim yöntemlerini değerlendirmektedir. Buna göre: “Bizim mekteplerimizde tedris, hafızayı birçok tafsilatla doldurmaktan ibarettir. Yaratıcı ilim henüz mekteplerimize girmemiştir”

“Bugün gerek iptidailerde ve sultanilerde, gerek Darülfununda talebeye kemiyet itibarıyla çok şey öğretilmek isteniyor; halbuki yaratıcı ilim melekesine malik olmak birçok yaratılmış bilgileri ezberlemekten bin kat faydalıdır. Tarih- Coğrafya gibi dersler çocuklara birçok lüzumsuz isimlerle rakamları ezberletiyor. Halbuki iptidailer ve sultaniler de Tarih, Coğrafya sırf milli bir terbiye nokta-i nazarından tedris edilmek iktiza eder.”

“Darülfununa gelince, burada muallimler yeni ilmi hakikatler keşfine çalışan alimler addolunmalı ve tedrislerinde serbest bırakılmalıdır. Talebe de hayatını hasbi olarak ilme hasretmiş hakikat aşıkları addedilerek tederrüste hür bırakılmalıdır.”⁶⁹

Mustafa Satı Bey ve Öğretim Yöntemleri

Mustafa Satı Bey, II.Meşrutiyet döneminde, Batı pedagojisinin temellerine dayanan ilmi karakterdeki yeni eğitim anlayışının Türkiye’de yerleşmesinde etkili olan eğitimcilerimizin başında gelir. Özellikle Darülmualiminde ki müdürlüğü sırasında(Nisan 1325-Mart 1328) görüş ve uygulamalarıyla eğitime büyük katkılarda bulunmuştur. Darülmualimin’e uygulama okulu kurdurma, çeşitli yerlerden gelen öğretmenlere yeni öğretim metotlarını öğretme, öğrencileri İstanbul’un en kötü okullarına kadar gönderip ders verdirme, onun yaptığı başarılı çalışmalardandı. O, genel öğretim metotları üzerinde durduğu gibi, çeşitli derslerin özel öğretim metotları üzerinde de durmuş, pek çok makaleler ve ders örnekleri hazırlayıp yayınlamıştı. Onun ve birlikte çalıştığı arkadaşlarının görüşleri ve eğitim-

öğretim uygulamaları, daha sonra görülen gelişmelerin birer başlangıcı olmuştur.⁷⁰

Satı Bey, Türkiye’de ki en eski ve ciddi eğitim dergilerinden birisi olan ve bir süre sonra Tedrisat Mecmuası adıyla çıkacak olan “Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası” nı 1910 yılı Şubatında ve Maarif Nezareti adına İstanbul Darülmüallimini öğretmenleriyle birlikte çıkarmaya başladı. Bu dergide özellikle öğretim yöntemleri üzerine birçok yazı yazdı. Bunların başlıcaları: “Usul-ü Takrir ve Usul-ü Tekşif”, “Tedrisatta İsticvab”, “Ezbercilik”, “Tarih Tedrisatının Usul-i Esasisi”, “Coğrafya Nasıl Tedris Olunmalı?”... gibi yazılardır. Bunların yanı sıra “Terbiye” mecmuasında çıkan “Tedrisatı Taliyede İstikra ve Tekşif” başlıklı makale önem arz etmektedir. Bu makalelerde eski yöntemler yerilmekte bunların yerine yenileri önerilmektedir.

Satı Bey, “Usul-i Takrir ve Usul-i Tekşif” adlı makalesinde iki usulü tanıttıktan sonra olumlu-olumsuz taraflarını aktarır. Buna göre: “ Bir ilmi tedris için takip olunan usuller –talebenin derse derece-i müdahalesi nokta-i nazarından - iki tarz esasiye irca olunabilir: Takrir, Tekşif.

Takrir tarzında, müallim öğreteceği şeyleri doğrudan doğruya kendisi söyler, yalnızca takrir ve tefhim(anlatma yöntemi) ile iştilal eder. Çocuklara mahaza, “söylediği şeyleri anlayıp anlamadıklarını, öğrenip öğrenmediklerini meydana çıkarmak maksadı ile” sual sorar.

Tekşif tarzında ise: “Müallim öğreteceği şeyleri doğrudan doğruya söylemekten ihtiraz eder, onları kendisi söylemeden evvel talebeye keşf ettirmeye çalışır; dersi takrir ve tefhime değil, talebenin zihninde “tevlid ve tekşif” e gayret eder. Onlara yalnız anlayıp anlamadıklarını meydana çıkarmak için değil, fazla olarak öğretmek istediği hakikati kendiliklerinden keşf etmelerini temin etmek için sual sorar....”⁷¹

Satı Bey, ortaöğretimde ise derste anlatılacak konunun özelliğine göre yöntemlerin değiştirilmesi gerekliliğine işaret eder. “Tedrisat-ı Taliyede İstikra ve Tekşif” adlı makalesinde yine tekşif usulünü aktardıktan sonra Usul-i İstikra(tüme varım) ve Usul-i İstintac(tümden gelim) metotlarından bahseder: “Eşya derslerinde terkip ya da tahlil yöntemlerini takip etmelidir. Ders tahlil usulü ile verilirken evvela “küll” tetkik edilir. Sonra onun “ecza ve anasır” ayrılarak her biri ayrı ayrı muayeneden geçirilir.

Terkib usulü ile verilirken: Bilakis evvela “ecza ve anasır” tetkik edilir, sonra bu ecza ve anasır birleştirilerek vücuda gelen “küll” hakkında tetkikat yapılır.

Hülasa tahlil usulünde: Külden cüze, mürekkepten basite, heyet-i mecmuadan anasır-ı müşekkeleye, terkip usulünde ise: Cüzden küle, basitten mürekkebe, anasır-ı müşekkeleden heyet-i mecmuya gidilir.”⁷²

Satı Bey, “Tedrisatta İsticvab” adlı makalesinde ise “Soru-cevap” yöntemi üzerinde durmakta ve nasıl kullanılması gerektiği konusunda açıklamalarda bulunmaktadır. “Tedris ve talim meşguliyetlerinin en ehemmiyetli safhalarından birisi, şüphe yok ki, sual sormak, şakirdanı ders hususunda isticvab etmektir. Çünkü muallim, şakirdanın ders esnasında dikkat edip-etmediğini ve takrir edilen bahisleri anlayıp-anlamadığını ancak “isticvab” ile takdir edebilir; evvelce vermiş olduğu derse çalışmış olup-olmadığını, bu dersi öğrenip-öğrenmediğini de yine “isticvab” sayesinde tayin eyleyebilir. Nihayet, şakirdanın yalnız muallim tarafından söylenecek şeyleri öğrenmekle kalmayıp kendi kendilerine düşünmeye, etraflarındaki hadisat ve ahvale dikkat etmeye alışmalarını da yine kendilerine bir takım sualler sormak-ve sualler üzerine düşündürmek- ile temin edebilir. Bunun için denilebilir ki: Bir muallimin kıymeti ve muvaffakiyeti –bilhassa tahsil-i ibtidaide- sual sormak ve isticvab etmek hususunda ibraz edebileceği tedbir ve maharete göre tayin edilir...”⁷³

Satı Bey, “Ezbercilik” isimli makalesinde ise kendi deneyimleri doğrultusunda da tespitlerde bulunup çözüm çareleri sunmaktadır. Buna göre: “Ezbercilik bizde tedrisatın en umumi ve müzmin illetidir. Mekteplerimizin en büyüklerinden en küçüklerine kadar, heman bütün derecatında bu illetin birçok alaim ve tezahüratına tesadüf edilir. Bilhassa mekatib-i İbtidaiyye ve rüştiye arasında bu illeten salim olanlar ender olarak görülür...”

“Anlaşılmadan ezberlenen şeyler hiçbir faide temin etmez; zihinde yabancı olarak kalır, onun için ne malumat namına layık olur ne de fikrin neşvü nemasına hizmet edebilir. Ezberlemek faidesiz olduktan başka zararlıdır: Çünkü bir bahis ezberlenince insanda bir “vehm ilm” hasıl eder, onu anlamadan ezberlemiş olan çocuk “öğrendim, bilirim” vehmine düşer; bu vehim zihinde “hakiki ilm” in yerini tutar, bilahare öğrenmeye, anlamaya, bellemeye mani olur...”

“Mekteplerimizde tedrisatı ıslah yolunda sarf edeceğimiz mesainin en mühim hedefi, bu illetin esbabını meydana çıkararak ref’ izalesini vesaitini istikmalden ibaret olmalıdır...” “Ezberciliğin izalesi, ancak iyi “bir usulü tedris” takibi ile kabil olabilir.”⁷⁴

2. Gezi- Gözlem Metodunun Gelişimi

Osmanlı Devleti’nde Gezi-Gözlem uygulamalarının Tanzimatla birlikte başladığı görülmektedir. İlgili arşiv belgesinden anladığımızı göre sıbyan mekteplerindeki öğrenciler bu dönemde bahar mevsiminde kırlara götürülerek gezdirilmekteydi⁷⁵

Müzelerin gelişimi ise 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile olmuştur. Nizamnameyle müzelerin açılıp işlenmesi Maarif Nezareti’nin

görevleri arasına alınmıştır. Satı Bey, İsmail Hakkı Bey, Halil Ethem gibi pek çok eğitimci de müzelerin eğitimsel işlevini vurgulamışlardır. Dolayısıyla müzelerin eğitim aracılığıyla popülerleşmesi II.Meşrutiyet dönemine rastlamaktadır. Satı Bey, Nazır Emrullah Efendi'ye sunduğu bir layihada okullarda kabul edilecek tarih kitaplarında müzeden ve müzede ki eserlerden söz ettirilmesini istemektedir. Yeniçeri kıyafethanesi ve Ešliha-i Askeri Müzesi gerekli önlemler alınması durumunda "Canlı bir Osmanlı Tarihi Dershanesi" haline gelebilirdi.⁷⁶

Muallim Cevdet de müzeler, alan gezileri, tarihi yapılara ziyaret konusu üzerinde durmuştur. Konuya ilişkin yazılar kaleme almıştır. İsmail Hakkı Bey de devlet adına gittiği Avrupa'da önce müzelere uğramaktaydı ve sonuçlarını konferanslarla aktarmaktaydı. Müze kurulmasını istemekteydi.⁷⁷Nitekim ilerleyen dönemde bu düşünceler gerçekleşecekti

1913 Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-u Muvakkatinde: Osmanlı Tarihi dersinde öğretmenin öğrencileri eski Osmanlı eserlerine gezmeye götürmesi istenmektedir. Bursa, Edirne'de ki Osmanlı mimari eserlerinin resimlerini gösterilecek ve Osmanlı eserleri hakkında bir fikir vermeye çalışacaktır.⁷⁸

Osman Ergin de eserinde "1908'de, terk edilen mektep seyirleri-gezilerine tekrar başladığını hürriyet ile büyük-küçük her çeşit mektep talebesi korkusuz, ürküsüz gezmeler, tezezzühler; tetkik ve tettebbü' seyahatleri yapmaya başladı." demektedir. "Bu hürriyetten bilhassa orta, lise ve muallim mektepleriyle yüksek mektepler daha geniş oranda istifade ettiler. Yanlarında muallimleri olduğu halde müzeleri, abideleri, ilim ve sanat müesseselerini gezdikleri gibi şehirden şehre, kasabadan kasabaya hatta uzak yakın yabancı memleketlere bile seyahatler tertip ederek gidip geldiler. Bundan edilen istifade ise tarif edilemeyecek kadar büyüktü. Nakil vasıtalarının gelişmesi bunu kolaylaştırdı."⁷⁹

Ülke içinde gerçekleşen bu gelişmelerin yanında, Yurt dışından ve Yabancı okullardan da gezi müsaadesi talepleri gelmekteydi. "Londra Üniversitesi Asar-ı Atika Muallimi Mister Ernes Bardan ve bazı talebelerinin Osmanlı'da ki tarihi yerleri gezmek istediği"⁸⁰Yine "Haydar Paşa Alman Mektebi Müdürü Mösyö Rençar Deprolye'ye İzmit ve Hüdavendigâr çevresinde coğrafi konularda incelemelerde bulunmak üzere yapacağı seyahatte kolaylık gösterilmesi"⁸¹ içerikli arşiv belgeleri bunu göstermektedir.

Bu gelişmelerin yanı sıra Tedrisat Mecmuasında Gezi-gözlem öğretim metodunun uygulanmasına yönelik makalelerin de çıktığı görülmektedir. Harun Reşit imzalı ve "Mektep Gezintileri" isimli makale, Mektep gezintilerinin faideleri, Mektep gezintileri nasıl tanzim edilmeli? , Mektep gezintilerinde çocuklara neler yaptırılmalı? gibi alt başlıklar

taşıymaktaydı.⁸²

3. Öğretim Materyallerinde Gelişmeler

II. Meşrutiyet Döneminde eğitimde ki gelişmeye paralel olarak öğretim materyallerinde de gelişme görülmektedir. Kullanılan materyal çeşitliliği artmıştır. Resim, levha hatta projeksiyon makinesi kullanılmıştır.

1908'den sonra basılan ders kitaplarında resim ve haritaların kullanımı artmıştır. Örneğin Ahmet Refik'in "Küçük Tarih-i Osmani"(İstanbul,1909) kitabında 32 resim ve sekiz harita, Ali Reşat'ın "Tarih-i Osmani"sinde(İstanbul,1909) 49 resim ve sekiz harita, Ahmet Reşit'in "Haritalı ve Resimli Mükemmel Tarih-i Osmani" sinde(İstanbul, 1910) otuzdan fazla resim ve harita mevcuttur.

Maarif Nezareti de masraftan kaçınmayarak eğitim amaçlı resimler yaptırmıştır. İhsan Sungu, 1917'de yağlı boya tabloya dayalı bir ders örneği de yazmıştır. Ünlü ressam Nazmi Ziya'nın yaptığı bu tablo I.Ahmet döneminde Lala Mehmet Paşa'nın Erdel Prensi Etyen Boçkay'a Macar kırallığı tacının giydirilmesini tasvir ediyordu. "Taç giyme töreni" adlı tabloyla ilgili resimle ders işleminin nasıl yapılabilineceğini İhsan Sungu ayrıntılı aktarmaktaydı.⁸³

Meşrutiyet devrinde bir iki posta halinde epey ders aleti yurt dışından alınmıştı. Arşiv belgeri de bunu göstermektedir.⁸⁴Bu hususta kullanılma tarzını gösterir talimatlar da yapılmıştır. Fakat tevziatın(paylaştırma-dağıtmalar) bilinerek yapılmaması, takımların perakende olması ve yekdiğerini tamamlar bir halde bulunmaması, aletleri işletecek tesisatın eksikliği gibi maddi hususlarla bu yolda ders verecek muallimlerin icabı veçhile yetiştirilmiş olmaması bu aletlerden arzu edilen istifadeyi temin edememiştir.

Bunu Cumhuriyet maarifi başarmış 1929-1930 yılında hayvanat levhaları, ziraat tabloları, nebatat ve tarih-i tabii levhaları, Anadolu modelleri, sıhhati koruma levhaları, küçük sıhhi müze takımı, projeksiyon camları, fizik ve kimya takımları, harita, tesviye ve marangoz takımları olmak üzere birçok ders levazımı getirmişti.⁸⁵

Ancak görüldüğü üzere eğitim-öğretim materyal ve teknolojilerinin kullanımı noktasında Meşrutiyet dönemi kendisinden önceki dönemlerden açık ara öndedir. Mesela Satı Bey diğer konularda öncülük yaptığı gibi bu konuda da öncülük yapmış, Türkiye'de ilk kez projeksiyon makinesi ile ders yapmıştır.⁸⁶

G. Sonuç

Klasik dönem Osmanlı eğitim-öğretim kurumlarında eğitimin odağında medreseler vardı. Medreselerde düz anlatım, soru-cevap, imla yani not tutturma, münazara, ezber, okunan metin üzerinde izahlarda bulunma

gibi metotlar kullanılmakta idi. Devletin önce durgunluk sonra gerileme trendine girmesi medreseleri de etkilemiş, medreselerdeki öğretim metotları da müşahede, tecrübe, tetkik ve tenkide yer vermeyen bir konuma gelmişti.

Batılı örneklerine göre açılan askeri okullarda ise öğretim, özellikle Fransız etkisiyle, öğrencilerin derslerine hazırlanmaları, hocanın içlerinden birisini kaldırarak takrir ettirmesi, çizimlerin örneklerinden kağıtlara işlenmesi biçimindeydi.

Medreseyi ıslah edemeyen devlet bunun yanında mektebi açmıştı. Mekteplerde yeni öğretim metotları uygulanmaya çalışıldı. Tanzimat döneminde uygulanmaya çalışılan öğretim yöntemleri: Usul-i İnfiradiye(Bireysel Yöntem), Usul-i Müteakabile(Karşılıklı Öğretim), Usul-i Müttehida(Birleşik Metot), Usul-i Muhtelite(Karma Metot) gibi yöntemler idi. Bunların yanında eski öğretim yöntemleri de mekteplerdeki medrese etkisinden dolayı devam etmişti.

Modern manada eğitim alan ve uygulamaya çalışan Selim Sabit Efendi, Ayşe Sıdika Hanım gibi eğitimciler de yeni metotları yaymaya çalıştı. Selim Sabit Efendi, Türkiye'nin ilk öğretim kitabı sayılan Rehnümayı Mualliminde yeni öğretim yöntemlerini tanıttı ve bunların iyi taraflarını alarak yeni bir yöntem ortaya koydu: "Usul-i Cedide"(Yeni Usul) . Buna göre okulların sınıflara, sınıfların şubelere ayrılması ve başlarına birer müzakereci öğrencinin verilmesi, bu şekilde inzibatın sağlanmasından sonra her şubeye öğretmenin sırayla ders vermesi esastı. Selim Sabit Efendi, eserinde birebir derslerin öğretim yöntemlerini de verdi.

"Usul-i Cedit" adı verilen yeni öğretim yöntemleri ve araç-gereç kullanımı tepkilerle de karşılaşmıştı. Geleneksel kesim her fırsatta yapılmaya çalışılan yenilikleri engellemeye de çalıştı. Engellemelere rağmen yeni metot ve araç-gereçler hızla yayıldı.

II. Abdülhamit döneminde eğitim alanındaki reformlar devam ettirilmekle beraber okulların ve tahsil-talim usullerinin de kontrol altına alındığı görülmektedir.

II. Meşrutiyet Dönemi ise Türk Eğitim Tarihinde, gelişim noktasında, bir dönüm noktasıydı. Öğretim ve eğitim metotları da bu gelişimden payını almıştı. Eski öğretim yöntemleri yerilirken bunların yerine çağdaş metotlar önerilmekteydi. Dönemin eğitimci ve mütefekirleri özellikle ezberciliğin menfi taraflarına dikkat çekiyordu. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, eğitimin amacının hayata hazırlamak olması gerektiğini, yöntemin ise ibdai (buldurucu) olması gerektiğini ifade ederken, Ziya Gökalp, yaratıcı ilim melekesine sahip olunması üzerinde duruyordu. Dönemin eğitimini şekillendiren Satı Bey ise eski yöntemlere karşılık "Tekşifi"(keşfettirici-buldurucu) ismini verdiği aktif yöntemi ortaya

atıyordu. Makaleleriyle de gerek genel öğretim metotları gerekse çeşitli derslerin özel öğretim metotları üzerinde duruyordu.

Dönemin gelişme gösteren bir diğer öğretim metodu da gezi-gözlem metodu idi. İmkanların gelişmesi bu yöntemin kullanılmasını kolaylaştırmış ve bu yöntemden çok fazla istifade edilmişti. Bunun yanında öğretim materyallerinin de çeşitlendiği ve yayılma alanı bulduğu görülmektedir.

Kaynaklar ve Dipnotlar

¹ EZ-ZERNUCİ, Burhanuddin 1979: **Talimü'l Müteallim – İslam'da Eğitim-Öğretim Metodu**, Terc. Vehbi Yavuz, Bursa, s.105.

² ŞANAL, Mus tafa 2003: **“Osmanlı Devleti’nde Medreselerde Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bakış”**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı. 14, s.149.

³ ZENGİN, Zeki Salih 2004: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi(1839-1876)**, İstanbul, s.15.

⁴ AKGÜNDÜZ, Murat 2004: **Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, s.84., DAĞ, Mehmet- ÖYMEN, H.Raşit 1974: **İslam Eğitim Tarihi**, Ankara, s.15.

⁵ DAĞ, M.- ÖYMEN, H.R.1974: 15, ŞANAL, M. 2003:150.

⁶ UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı 1988: **Osmanlı Devleti’nin ilmiye teşkilatı**, Ankara, s.57.

⁷ BALTACI, Cahit 1976: **XV.,XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, s.45.

⁸ SAKAOĞLU, Necdet 1993: **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İstanbul, s.40.

⁹ ŞANAL, M. 2003: 151.

¹⁰ SAKAOĞLU, N. 1993: 62.

¹¹ KODAMAN, Bayram- SAYDAM, Abdullah 1992: **“Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”**, 150. Yılında Tanzimat, Ankara, s.476.

¹² SAKAOĞLU, N. 1993: 71.

¹³ ZENGİN, S.Z. 2004: 91.

¹⁴ ZENGİN, S.Z. 2004: 91.

¹⁵ AKYÜZ, Yahya 1994: **Tanzimat Devrinde Eğitim Bilimlerinde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler**, Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumundan Ayrı Basım, Ankara, s.506.

¹⁶ AKYÜZ, Y. 1994: 501.

¹⁷ AKYÜZ, Y. 1994: 503.

¹⁸ AKYÜZ, Y. 1994: 507.

¹⁹ İSKİT, Server 1943: **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Ankara, s.12.

²⁰ SAKAOĞLU, N. 1993: 104.

²¹ BİLİM, Cahit Yalçın 2002: **Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi(1734-1876)**, Eskişehir, s.205.

- ²² BİLİM, C. 2002: 211.
- ²³ SELİM SABİT EFENDİ, **Rehnuma-yı Muallimin(Sıbyan Mekteplerine Mahsus Usul-i Tedrisiye)**, Dersaadet, s.4.
- ²⁴ SELİM SABİT EFENDİ: 5.
- ²⁵ SELİM SABİT EFENDİ: 6.
- ²⁶ SELİM SABİT EFENDİ: 7-8.
- ²⁷ SELİM SABİT EFENDİ: 10-25., Ayrıca bu derslerden bazılarının öğretim yöntemleri için bkz.TÜRK, İbrahim Caner, **“Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Tarih Müfredat Programları- Tarih Öğretim Usulleri”**, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Yıl. 2006, Sayı.14, s.333-347., TÜRK, İbrahim Caner, **“Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Coğrafya Müfredat Programları- Coğrafya Öğretim Usulleri”**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl.2007, Cilt.9, Sayı.1, s.201-213.
- ²⁸ ETHEM İBRAHİM PAŞA 1993, **Çocuklara Öğütler**, Ankara, s.17-18.
- ²⁹ AYŞE SIDIKA 1313:**Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri**, İstanbul, s.82.
- ³⁰ AYŞE SIDIKA 1313: 83.
- ³¹ AYŞE SIDIKA 1313: 84.
- ³² AYŞE SIDIKA 1313: 85-86.
- ³³ AYŞE SIDIKA 1313: 87.
- ³⁴ AKYÜZ, Yahya 1993:**Türk Eğitim Tarihi**,(Başlangıçtan 1993'e) İstanbul, s. 180.
- ³⁵ ZENGİN, S.Z. 2004: 43.
- ³⁶ Akyüz, Y. 1993: 182.
- ³⁷ AKYÜZ, Y. 1993: 189.
- ³⁸ AKYÜZ, Y. 1993: 190.
- ³⁹ KOÇER, Hasan Ali 1991:**Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi(1773-1923)**, İstanbul, s.98.
- ⁴⁰ ERGİN, Osman 1977: **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul, s.461.
- ⁴¹ ERGİN, O. 1977: 328.
- ⁴² BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, **HAT Tasnifi**: 34 1681.
- ⁴³ ERGİN, O. 1977: 366.
- ⁴⁴ ERGİN, O. 1977: 356.
- ⁴⁵ KOÇER, H.A. 1991: 57.
- ⁴⁶ ERGİN, O. 1977: 359.
- ⁴⁷ AKYOL, İ.Hakkı 1999: **“Tanzimat Döneminde Bizde Jeoloji ve Coğrafya”**, Tanzimat I, İstanbul, s.26.
- ⁴⁸ SAKAOĞLU, N. 1993: 77.
- ⁴⁹ FORTNA, Benjamin C. 2003: **İmperial Classroom İslam, The State and Education in the late Ottoman Empire**, Oxford, 165.
- ⁵⁰ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, **A.MKT.MVL**: 63/40, MAHMUD CEVAD 2002, **Maarif-i Umumiye Nezareti-i Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Haz. Mustafa Ergün, Tayip Duman, Sebahattin Arıbaş, Hüseyin Dilaver, Ankara, s.120.
- ⁵¹ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, **İrade-i Dahiliye**: 736/60285.

- ⁵² BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, **Mektubi Mühime**: 467/79.
- ⁵³ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, **Maarif İbtidaiyye**: 1/95, 1/116, 1/99, 2/130, BOA., **Maarif Taliye**: 98/154, 75/146.
- ⁵⁴ BOA., **Maarif Levazım**: 11/2, 11/5, 11/11, 11/20.
- ⁵⁵ BOA., **Maarif Levazım**: 11/20, 11/11, 11/24, 11/25, 11/42, 11/45, 11/46, 11/57, 11/62, 11/63, 11/73, 11/78, 11/79, 11/81, 11/88, 11/91, 11/94.....
- ⁵⁶ FORTNA, B. J. 2003: 166.
- ⁵⁷ ERGİN, O. 1977: 610.
- ⁵⁸ ERGİN, O. 1977: 614.
- ⁵⁹ SAKAOĞLU 1993: 110.
- ⁶⁰ YÜCEL, Hasan Ali 1938: **Türkiye’de Ortaöğretim**, İstanbul, s.270.
- ⁶¹ SAĞLAM, Tevfik 1990: **Nasıl Okudum?**, İstanbul, s.62.
- ⁶² AHMET RASİM 1327: **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi**, İstanbul, s.1.
- ⁶³ KANSU, Nafi Atuf 1932: **Türk Maarif Tarihi**, İkinci kitap, İstanbul, s.111.
- ⁶⁴ AKYÜZ, Y. 1993: 253.
- ⁶⁵ BAŞGÖZ, İlhan- WILSON, E. Howard 1968: **Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk**, Ankara, s.51.
- ⁶⁶ BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı 1995: **Talim ve Terbiyede İnkılap**, Haz. Rıdvan Canım-Remzi Kınal, İstanbul, s. 16.
- ⁶⁷ KANSU, N. A. 1932:115.
- ⁶⁸ BALTACIOĞLU 1995: 62,63,128,135.
- ⁶⁹ GÖKALP, Ziya 1972: **Milli Terbiye ve Talim Meselesi**, Ankara, s.114,116,118.
- ⁷⁰ ERGÜN, Mustafa 1987: **“Satı Bey, Hayatı ve Türk Eğitimi’ne Hizmetleri”**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı.1, Malatya, s.9-10., BİNBAŞIOĞLU, Cavit 2005: **Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi**, Ankara, s.163-164., KOÇER, H.A. 1991: 174.
- ⁷¹ MUSTAFA SATI, **“Usul-u Takrir ve Usul-u Tekşif”**, Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası, Sene.1, No.8, s.59.
- ⁷² MUSTAFA SATI 1330: **“Tedrisat-ı Taliyede İstikra ve Tekşif”**, Terbiye, Sayı.3, s. 92,93.
- ⁷³ MUSTAFA SATI, **“Tedrisatta İsticvap”**, Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası, Sene.1,No.10, s.177-180.
- ⁷⁴ MUSTAFA SATI, **“Ezbercilik”**, Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası, Sene.1, No.12, s.213-217.
- ⁷⁵ BOA, **İrade-i Dahiliye**: 13, 14 Ca 1255(26 Temmuz 1839)
- ⁷⁶ ATA, Bahri 2002: **Müzelerle ve Tarihi Mekanlarla Tarih Eğitimi**(Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, s. 66,71,72.
- ⁷⁷ ATA 2002: 72,73.
- ⁷⁸ MAARİF-İ UMUMİYE NEZARETİ 1329: **Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-u Muvakkati**, İstanbul, s.29.
- ⁷⁹ ERGİN, O. 1977: 1377-1378.
- ⁸⁰ BOA, **V.MTV**: 258-105, 1322 M 12.
- ⁸¹ BOA, **DH.İD**: 2-1/29, 1329 B 22.

---

⁸² HARUN REŞİT: “**Mektep Gezintileri**”, Tedrisat Mecmuası, Sayı.22-28, s.183-186.

⁸³ ATA, B. 2002: 137-144.

⁸⁴ Tedrisatı İbtidaiyye levhaları istemi, BOA, **Maarif Levazım**: 11-100, Fransa’dan Darülmuallimin için Tarih-i Tabi levhaları getirtilmesi, BOA, **Maarif Levazım**: 11-104.

⁸⁵ YÜCEL, H.A. 1938: 270-271.

⁸⁶ BİNBAŞIOĞLU, C. 2005: 109.